

JOSIP VIDMAR

## *Josip Broz Tito*

Za dve godine protekle posle smrti druga Tita, i ne samo tada, kod nas i u svetu napisano je i objavljeno bezbroj članaka, memoarskih zapisa i knjiga koje su o njemu sastavili mnogobrojni više ili manje pozvani pisci, među koje jedva mogu da se ubrojim. Verovatno je opšte poznato da nikada nisam bio član odlučujućeg političkog foruma u zemlji i u našem društvu da bih imao trajne i poverljive dodire s velikim pokojnikom, ipak, s Maršalom sam se susretao, mada s njim nisam imao ni zajedničkog posla u vezi sa rukovođenjem zemljom niti neke bliske lične odnose. S njim sam dva ili tri puta u Sloveniji dočekivao Novu godinu i viđao ga gotovo uvek kada bi posetio našu republiku. To je i prirodno budući da sam bio predsednik njenog prezidijuma.

Drug Tito je moju suprugu i mene nekoliko puta pozvao da po koji dan provedemo s njima na Brionima, na Vangi, čini mi se uvek s drugom Krležom i njegovom suprugom Belom.

Moram da istaknem da sam i pored svog političkog puta ipak pre svega pisac, dakle čovek posebnih, rekao bih intimnih ljudskih interesovanja, pa stoga moja sećanja na tog znamenitog vojskovođu, političara i državnika moraju da se razlikuju od sećanja pisaca izrazitijeg vojničkog ili političkog usmerenja. Drug Tito me pre svega zanimao kao čovek izuzetnog formata i jedinstvene sudbine. Pratio sam, doduše, s razumevanjem i divljenjem njegov politički uspon, ali interesovao sam se pre svega za njegov ljudski lik i onu svojevrsnu osobinu njegove ličnosti koja je ne samo u svima nama Jugoslovenima već i ljudima celog sveta koji su se oslobađali bilo gde na kugli zemaljskoj i koja je budila i održavala veru u njegovo po-

anlstvo neustrašivog borca za pravedniji svet i mir među narodima i zemljama koje je stvorila i poslala sudbina. Kao takav, on je bitno uticao ne samo na naš život već na život na celoj planeti, što se u naše vreme može reći samo još za Lenjina i kineskog vođu Maoa.

Druga Tita sam prvi put sreo u Jajcu. Primio me je odmah posle mog dolaska, zadržao me na ručak i pozvao da za sve vreme našeg boravka u Bosni budem stalni gost za njegovim stolom. Poziv nije dugo važio, jer su me na dan nemačkog vazdušnog napada na Jajce kao predstavnika slovenačke delegacije poslali u Mrkonjić-Grad na zasedanje Zemaljskog antifašističkog veća narodnog oslobođenja BiH, a sledećeg dana se Vrhovni štab sa stranim i domaćim delegacijama preselio u prostrani i bezbedni fabrički bunker izvan grada, gde smo ostali do odlaska i gde se, naravno, nije bilo moguće stalno održavati stolove.

Posle razgovora s drugom Titom prilikom našeg prvog susreta više nisam bio s njim u bližem dodiru. Izmenjali smo nekoliko reči na predstavama partizanskog pozorišta i na oproštajnom ručku sutradan po zasedanju AVNOJ-a 29. XI 1943. godine na noć, na kojem sam imao zadatak da u ime Slovenije pozdravim Veće i predložim imenovanje maršala Jugoslavije. O tome s Maršalom ni tada ni kasnije nisam razgovarao. Mada sam se s predlogom potpuno saglašavao, posebno zato što sam nekako naslućivao da će se Tito kao predstavnik oslobodilačke vojske naše zemlje uskoro sastajati sa značajnim ličnostima iz savezničkog tabora, pri čemu bi naziv maršala mogao da mu koristi, uvek sam bio svestan da je moj predlog bio zadatak po funkciji, a ne moja lična zasluga, a tako je verovatno i Tito mislio.

Sve do noćnog zasedanja AVNOJ-a poštovao sam druga Tita kao glavnog, istorijski značajnog organizatora borbe naših naroda za oslobođenje, kao što sam to pre mnogo godina opisao u *Liku maršala Tita*. Međutim, povodom zaključaka donesenih istorijske noći počeo sam da uviđam njegovu državničku veličinu. Ti zaključci činili su mi se, pre svega, bitni za položaj u kojem se nalazila naša stvar i celokupna sudbina Jugoslavije. Bili su čvrsti i jasni a pri tom mudro usmereni i neizazovni, naročito zato što su sve velike odluke prepuštene budućoj volji naših naroda, što je moralo razoružati i naše najveće neprijatelje, a u isto vreme i naše nepoverljive saveznike. U tim predlozima osetio sam svu političku zrelost našeg rukovodstva, koja se kasnije, iz godine u godinu i od položaja do položaja, potvrđivala i povećavala. Bili su prvi obrisi naše budućnosti. No iako sam na oproštajnom ručku sedeo pored Tita, nisam o tome mogao da razgovaram s njim. Predstojali su nam rastanak i nesiguran put



koji nas je posle neuspelog pokušaja da poslušamo besmisleni savet tadašnjeg načelnika Vrhovnog štaba Arse Jovanovića jedino ličnom zaslugom maršala Tita bezbedno odveo preko Mrkonjić-Grada, Ključa, Bosanske krajine, Banije i Žumberka u našu oslobođenu Belu kraljinu. Približno dva meseca kasnije napisao sam *Lik maršala Tita*, koji je ubrzo odštampan u našoj partizanskoj štampariji i potom preštampan po celoj Jugoslaviji. Drug Kidrič mi je tek 1948. godine rekao da mu je taj zapis tada ličio na nekakav vizantijski hvalospev; tek pošto je bliže počeo da sarađuje sa Maršalom uvideo je koliko je bio razložen i ispravan.

Drugi put sam se s drugom Titom sreo u oslobođenoj Ljubljani. To je bilo 25. maja 1945. godine, kad se s balkona univerzitetske zgrade obratio okupljenoj masi, i to po oluji i teškom pljusku. No, to mu nije smetalo da govori. Neko se dosetio i bar donekle ga zaštitio kišobranom. Mada je kiša nemilosrdno pljuštala Tito je ostao miran i sabrano je završio svoj prvi govor hiljadama Slovenaca koji su ga uprkos lošem vremenu saslušali do kraja. Posle govora Tito je naglo krenuo i otišao. Video sam ga tek sledećeg dana, kada sam ga s drugom Kidričem po divnom vremenu pratio u šetnji po parku Tivoli.

Nakon tri dana Tito je morao u Maribor da bi maršalu Tolbuhinu predao visoko jugoslovensko odlikovanje. Pozvao me je da pođem s njim u njegovim kolima. Bilo je malo posle ručka i obojici nam je bio potreban odmor, ali iznenada se okrenuo prema meni i neočekivano rekao: »Slušajte, Vidmar«, tako mi se uvek obraćao, »pozovite Krležu u Sloveniju, razgovarajte s njim i pitajte ga kakav odnos ima prema nama i tome što ovde nastaje.« Zadatka sam se veoma rado prihvatio, ali kako nisam imao gde da pozovem Krležu, sačekao sam dok ne odem u Zagreb na zasedanje ZAVNOH-a koje sam imao da pozdravim u ime republike Slovenije.

Na prvoj pauzi zasedanja otišao sam da posetim Krležu u njegovom stanu. Zatekao sam ga kod kuće. Bez okolišenja sam mu rekao da sam došao na Titovu želju i s molbom da mi ispriča o svom životu za vreme rata i svom odnosu prema novoj Jugoslaviji. Ostao sam kod njega oko dva sata slušajući njegovu zanimljivu i tešku priču o svemu što je doživljavao za vreme rata u »nezavisnoj hrvatskoj državi.« Naposljetku je izjavio, kao što sam i očekivao, da se u potpunosti slaže s novom vlašću i da ne može ni da zamisli nijednu drugu ekipu koja bi mogla da uzme na sebe odgovornost za sudbinu zemlje i njenih naroda. A pre svega se slaže s njenom komunističkom orijentacijom.

Po povratku u Ljubljanu želeo sam da drugu Maršalu saopštim i opišem svoj razgovor s Krležom. Ali ubrzo sam saznao da je već došlo do neposrednog dodira između Tita i Krleže. Ne znam ko je od njih dvojice zatražio vezu, da li ponovo Tito ili ohrabreni Krleža. Njihovo prijateljstvo je ponovo oživelo, a moje poslanstvo kod Krleže značilo je početak našeg dugog i iskrenog prijateljstva. Epizoda s Krležom meni je između ostalog otkrila koliko je bio dragocen Tittov odnos prema našem najvećem književniku, prema literaturi i kulturi uopšte.

Ovom epizodom prekinuo sam priču o Maršalovom putu u Maribor, gde se sastao sa sovjetskim vojskovođom. Živo se sećam teškog ruskog komandanta i dostojanstvenog Tita, koji mu se prilikom dodele odlikovanja obratio s nekoliko reči. Zatim smo seli i počeli da razgovaramo. Tolbuhin nam je pričao o velikoj bici protiv ne znam koliko nemačkih tenkovskih divizija koje su stizale s francuskog fronta u predelu pored Blatnog jezera. Ispričao nam je da je posle svakog obaveštenja o dolasku nove divizije gubio kilogram od svoje težine. Tito ga je slušao sa smirenim smeškom, a ja nisam mogao da ga ne upitam: »Druže maršale, zar i tako velike vojskovođe imaju tremu?« Tolbuhin se polako okrenuo k meni, umorno me iskoša pogledao i odgovorio: »Žalio sam ljude«. Potresao me je taj jednostavni ljudski odgovor, a mislim da je i ostale, naročito druga Tita, koji bi mi možda na isto pitanje slično odgovorio.

Sledeće dve godine protekle su u izgradnji naše nove države. Republika je proglašena 29. XI 1945. godine, a 31. I 1946. je usvojen prvi Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije i Tito je sastavio prvu vladu nove države. Skupština, u kojoj sam izabran za predsednika Veća naroda, počela je svoj redovan zakonodavni i upravni rad. U tom razdoblju provodio sam dosta vremena u Beogradu, odlazio sam na sednice, razne sastanke, pa i na večere, na kojima se razgovaralo o svemu i svačemu. Jednom prilikom sam na takvoj večeri sedeo na kraju stola, preko puta druga Tita, koji je sedeo na drugom kraju. U živahnom razgovoru, ne znam više s kim niti o čemu, iznenada sam osetio da se Maršalov kraj nekako utišao. Pogledao sam i primetio da Tito pažljivo sluša šta pričam. Nisam se dao zbuniti i nastavio sam kao da ništa nisam primetio. To sam u sličnim situacijama doživeo dva, tri puta, ubrzo sam shvatio da je to bio njegov način upoznavanja ljudi, ne u neposrednom razgovoru već pažljivim slušanjem onoga što se o bilo čemu govori nekom drugom. Nije imao ni vremena ni mogućnosti za neposredne razgovore sa svima s kojima se na bilo koji način susretao, a želeo je da nas sve pozna, ili bar što više nas. Taj njegov način činio mi se pametan



i koristan. Tako je stvarao sebi široko znanje o ljudima i ličnostima iz velike jugoslovenske porodice.

Početak 1948. godine naš zahuktali i u isto vreme smireni život počeli su da remete dopisi sovjetskog Centralnog komiteta i Staljina lično, koji su sadržali kritiku i optužbe da se jugoslovenska Partija ne povinuje u dovoljnoj meri uputstvima i zahtevima iz Moskve, koju bi trebalo da prizna kao jedini legitiman i nepogrešiv centar i predvodnicu svake socijalne revolucije. Tim pismima počelo je razdoblje, ili bar afera, Kominforma, koji u životu druga Tita posle političkih borbi i proganjanja u staroj Jugoslaviji i posle njegovog partizanskog herojstva znači njegovo treće i možda najteže ali i herojsko doba.

Među njegovim tadašnjim odlukama i postupcima uverenje o njegovoj ličnoj finoći i prosvećenosti učvrstila mi je njegova potreba da o sporu sa Staljinom i Sovjetskim Savezom lično obavesti Otona Župančiči. Župančič je bio i ostao jedan od najvećih pesnika ne samo slovenačke literature, već i literatura svih jugoslovenskih naroda. Drug Tito je sigurno znao za jedinstven moralni autoritet koji je taj pesnik uživao među Slovencima. Zato je hteo da upravo njega sam obavesti o toj toliko značajnoj i opasnoj stvari. Dobio sam nalog da Župančiča odvedem na Brdo. Tito nas je ljubazno dočekaao, ponudio da sednemo i odmah počeo da govori o sporu, što Župančič u početku uopšte nije mogao da pojmi. Tito je to brzo primetio i upitao me: »Zar mu još niste rekli?« Odgovorio sam mu da za stvar koja je još bila tajna nisam imao nikakvog ovlašćenja. Onda je počeo da mu detaljnije objašnjava Staljinova pisma i optužbe. Župančič je prebledelo i zgranuto slušao. Video sam kako je bukvalno gubio dah i prisebnost. Teško je disao i stenjući je pratio Titove reči koje su mu otvarale stravičan ponor istorijske laži i nepravde. Bila je to užasna scena brutalnog osveščivanja čoveka koji je posle izgubljene vere u nekadašnje jugoslovenstvo prešao u veru u Moskvu i njenu veliku revoluciju, veru koja mu se sada i ovde rušila u ništa i užas. Bio je na kraju snage kada mu je Tito rekao: »U toj situaciji ne smem ni da pomislim na mase mrtvih mladih ljudi koje sam video i koje nikada neću moći zaboraviti. Zar su dali svoje dragocene živote za novo ropstvo, koje više nema ničeg zajedničkog s komunističkim drugarstvom, pa ni s komunističkom disciplinom? Ne, to ne smem i ne mogu da učinim ni njima ni nama samima.«

Pesnik je napustio Tita izgubljen i slomljen. Pratio sam ga u Ljubljani. Sve vreme putovanja nije mogao da kaže ništa osim što bi s vremena na vreme prostenjao: »Zar je to moguće? Zar je to moguće?« Neko vreme sam mu govorio o tome kako sam nedavno i

sam primio tu nemilosrdnu istinu. Ali imao sam utisak da me uopšte ne razume i da me u svom stravičnom zaprepašćenju jedva čuje. Učutao sam. Onda smo se tiho vozili, samo pokatkad sam čuo njegovo slabo šaputanje: »Zar je to moguće? ...« Pomislio sam opet na Tita, na njegova osećanja i bol u kojem je sačuvao svu osetljivost svoje prirode koja ga je gonila da svoju sudbinu i sudbinu naših naroda ispriča pesniku i sam ga pridobije za našu stvar. Pridobio ga je za novu veru u gorko poslanstvo naših naroda.

Druga Tita sam zatim video i slušao na kongresu Partije od 21. do 28. juna 1948. godine, a video sam i gotovo jednodušnu podršku učesnika kongresa njegovim slobodoljubivim stavovima. Bio je duboko pogođen, ali čvrst i nepokolebljiv u svom ubeđenju.

Ubrzo posle Kongresa Tito je otišao na odmor na Brdo kod Kranja. Tu smo ga dva, tri puta posetili Krleža i ja. Govoreći o njegovoj potištenosti moram da objasnim da sam je osećao ne samo u razgovorima, iz kojih se videlo koliko ga se doima istorijska sudbina prvog pobunjenika u komunističkom taboru, i to protiv države i njenog rukovodstva koji su predstavljali prvo ostvarenje socijalizma, pobunjenika kome je u prvom redu stalo do istorijske odbrane razvoja socijalizma. Bio je toliko pogođen da mi se činilo kao da se taj čovek, koji je uvek držao do sebe, gotovo malo zapustio. Ali iako je bilo očigledno da je situacija veoma opasna, kod njega nisam primetio ni najmanji strah. Bio je odlučan i aktivan i mislio je na sve što bi moglo da bude korisno.

Informbirovska kriza, ili afera, ni u kom slučaju nije bila kratkotrajna. Trajala je sa svojim neprijatnostima i opasnostima bar pet godina, to jest do Staljinove smrti. U to vreme Tita sam gotovo redovno posećivao zajedno s Krležom, i to na Brdu, posle njegove operacije na Bledu. Tih teških vremena lični moralni bol morao je da se povuče pred brigom za izlazak iz privrednih teškoća nastalih kao posledica bojkota istočnih socijalističkih zemalja, a naročito pred brigom za trajnu spremnost i uzdržanu budnost naše vojske zbog pretnji do kojih je dolazilo na našim istočnim i severoistočnim granicama.

Za vreme svoje bolesti i oporavka Tito je bio do kraja preokupiran tim problemima ali ih je rešavao razložno i oprezno. Tada se naša opreznost ogledala u tome što smo se ponašali veoma uzdržano i, posebno, što u početku ničim nismo izazivali ili raspirivali neprijateljstvo koje se izražavalo u potpuno nekontrolisanim klevetama i svakojakim pretnjama i represalijama. Naravno, ta naša pitomost konačno se iscrpila usled sovjetske zadrtnosti pa smo i mi počeli da odgovaramo, doduše dostojanstveno, istinito, ali oštro. Tako sam i



ja 1949. godine na mirovnoj konferenciji u Parizu o Sovjetskom Savezu još uvek morao da govorim s poštovanjem. Dve godine kasnije jednostavno nam je zabranjen pristup u Rimski kongres. Zbog toga sam u našoj ambasadi u Rimu održao konferenciju za štampu za sve međunarodne novinare, na kojoj sam o našem sporu sa Sovjetskim Savezom mogao da govorim već sasvim otvoreno i više nimalo pitomo.

Naša borba za socijalističku demokratiju bila je i glavni sadržaj našeg tadašnjeg unutrašnjopolitičkog života. Karakteristično je da su prvi zameci samoupravljanja u našem životu počeli već 1950. godine, čime je Jugoslavija odlučno najavila svoje posebno shvatanje socijalizma. Naša zemlja je dostojanstveno krenula svojim putem naočigled celog sveta, a naravno i Staljina. U januaru 1953. godine Tito je na zasedanju oba tadašnja veća naše Skupštine izabran za prvog predsednika Republike. Sednici sam predsedavao ja kao predsednik Veća naroda i dobro se sećam druga Tita kad je pre izbora izašao iz sale, kad sam ga u sobi gde je čekao na ishod obavestio o izboru i pozvao ga da se vrati. Čestitao sam mu, uzdržano mi je zahvalio i stegao mi ruku. Kada smo se vratili u salu dočekan je burnim i dugotrajnim ovacijama koje su ga očito potresle. Cela Skupština je bila svesna njegove hrabrosti u višegodišnjoj bici, u kojoj je tako nepokolebljivo branio i odbranio čast naše zemlje i dokazao veličinu našeg pogleda na socijalizam.

Nekoliko meseci kasnije umro je Staljin i u Sovjetskom Savezu je započeo proces koji će u odnosima prema Jugoslaviji dve godine kasnije dovesti do posete Hruščova i Bulganjina našoj zemlji i do istorijskog priznanja Hruščova koji je predstavljao Sovjetski Savez: »Iskreno žalimo zbog svega što se u poslednje vreme dešavalo između nas.« Potresno priznanje njihovog poraza i Titove pobede! Tito je još 1948. godine, kao pobunjenik protiv Staljina, zadivio svet i stekao njegovo nepokolebljivo poštovanje, ugled hrabrog borca za svoje uverenje. Tom pobedom stekao je slavu političara i državnika svetskog formata.

U vreme te velike političke bitke i formiranja nove samostalne, ili Titove Jugoslavije, vodio sam s Titom veoma intiman i iskren razgovor. Naravno, nije bio naročito dug, ali je bio dubokog sadržaja. Bilo je to u leto ili na jesen 1952. godine, kad smo se susreli na skupu Osvobodilne fronte kod Dolenjskih Toplica. Po običaju, govornici su i tamo isticali njegov značaj i veličinu. Sedeo sam do Tita. Okrenuo se prema meni i rekao dovoljno glasno i ne naročito zadovoljno: »Što li mi pevaju tolike hvalospeve!« Odgovorio sam mu: »Vi ste stvorili sve to što se sad dešava kod nas.« Rekao je:

»Ah, da nisam ja, uradio bi to neko drugi. Stvari su bile sazrele«. »Da,« odvratio sam, »možda, a možda i ne. Ali svako bi to učinio sasvim drukčije«. »Drukčije,« složio se, ali nije nastavio. Rekao je dovoljno, jer je na genijalno jednostavan način izrazio suštinu svog velikog, pa i svog, života, čiji je sjaj toliko jasno osećao, ne želeći da pripisuje zasluge za to isključivo sebi. Više i dublje se o spletu genijalne ličnosti i sudbonosnih okolnosti gotovo ne može reći.

Napoleon, kojeg nikako ne bih hteo da upoređujem s Titom, jer je služio samo sebi i svojoj slavloljubivosti dok je Tito služio čoveku i ideji, jednom je — dok je već bio čovek sudbine kako ga je nazvao Bernard Šo — rekao o sebi: »Čovek kao ja rađa se samo svakih sto godina, a od takvih ljudi se u okolnostima u kojima sam se rodio ja, rodi jedan u hiljadu godina«. Jugoslovenski narodi u čitavoj svojoj istoriji nisu rodili junaka veće, više ljudske svesti i uspešnije energije od one koju je u svom životu i radu pokazao drug Tito.

Titova energija se nije mogla zaustaviti posle pobede nad staljinizmom. Tražio je i našao širu, svetsku scenu. Godinu dana posle Staljinove smrti dogovorio se s indijskim vođom Nehruom i tadašnjim egipatskim premijerom Naserom o sastanku na Brionima, koji se može smatrati osnivačkim sastankom pokreta nesvrstanih. Taj će se pokret u sledećoj deceniji razviti u veoma važan činilac u međunarodnom političkom životu. Njime je Titova misao prešla granice naše zemlje i potvrdila se u svesti sveta kao značajna snaga velike težnje celokupnog ljudskog života ka poretku prava, saznanja i dobrote. Time se za sva vremena učvrstila u srcima zapostavljenih i zaostalih i u srcima ljudi dobre volje.

Čoveku takvih dimenzija bilo je dostupno sve što je ljudsko i životno. Imao je sluha za svačiju sudbinu, pogotovu za sudbinu značajnijih ljudi, mada ni prema kome nije bio nepažljiv.

U junu 1949. godine umro je hrvatski pesnik Vladimir Nazor, predsednik Prezidijuma Republike Hrvatske i čovek kojeg je drug Tito poštovao, posebno zato što je svojim dolaskom u partizane veoma podigao svest boraca Hrvata i uopšte ugled našeg partizanskog pokreta u celoj Jugoslaviji i u Evropi. Tito je zato lično prisustvovao sahrani i na pesnikov grob je položio lep i bogat venac.

Ne sećam se gde sam Tita u Zagrebu sreo, ali dobro se sećam kako mi je otpozdravio. Pitao me je: »Zar ste i vi ovde?« Smatrao sam da je moje prisustvovanje sahrani tog čoveka, koga sam sreo još u partizanima i koji je u hrvatskoj republici zauzimao isti položaj kao ja u Sloveniji, potpuno prirodno i neophodno, i odgovorio sam mu s lakim osmehom: »Pa moram da vidim kako sahranjujete pred-



sednike prezidijuma«. A on — kratko: »Kako koga«. Odvratio sam: »Tako i treba!« Smejući se razišli smo se. Tito je voleo takve verbalne duele i ništa se ne čudim što je nekada u austrijskoj vojsci bio jedan od prvih mačevalaca.

Ali Tito je umeo i drukčije da reaguje. Ponekad čak veoma oštro. U nekom društvu se, u vreme o kojem pričam, žalio se da ga muči reumatizam. Primetio sam da lekari kažu da je svaki stariji gospodin ili sladak ili kiseo. A Tito će očigledno neraspoložen: »Kakav stariji gospodin? Čovek je toliko star koliko se sam oseća«. Ja još nisam verovao da ga to stvarno ljuti i samo sam uzdahnuo: »Eh, kad bi to stvarno bilo tako«. Tito je odmahnuo rukom i okrenuo mi leđa. Naravno, on bi na to odmah zaboravio. Jednom kasnije, u ponoć između stare i nove godine, zagrlili smo se i poljubili. Njegov zagrljaj je bio snažan. »Ala ste snažni!«, rekao sam mu, »jeste li oduvek?« »Ne, tako snažan nisam bio još nikad u životu«, odgovorio je smešeći se zadovoljno. Bilo je to posle njegove šezdesete godišnjice.

Naljutio se na mene kad sam mu ubrzo posle rata pričao kako pozorišta nisu naročito dobro posećena. U Beogradu sam često odlazio u pozorište. Rekao sam mu: »Staru publiku smo uništili, a novu nismo vaspitali«. »Ništa nismo uništili, a u pozorište smo doveli dosta sasvim nove publike«. Pa pošto sam bio uporan i rekao mu šta su mi pričali pozorišni ljudi, gotovo ljutito me je ubeđivao da ne govore istinu. »I ako u tome ima neke istine, ta stvar će se srediti sama od sebe«. I presekao je dalji razgovor.

S druge strane, Tito je prema svakom bio zaista pažljiv. Kad god bi imao neki razlog za to, umeo je da bude zahvalan i pravi kavaljer. Za vreme jedne od njegovih ranih poseta Ljubljani moj brat mu je dao na raspolaganje svoju vilu u Savljanima. Ubrzo posle toga u zemlji je izbila afera u vezi s kamionima UNRA. Dok je Tito bio u poseti Poljskoj, u Dalmaciji su posebno oštro kažnjavali krivce. Tita su posle njegovog povratka obavestili o tome. Informisali su ga i o tome da je kod nas u aferu bio umešan i sin mog pomenutog brata. Prilikom jednog slučajnog susreta Tito mi je prišao i rekao: »Vidmar, gledajte da kod vas u vezi s kamionskom aferom ne bude nekog preterivanja. Ako bismo htjeli krivce drastično pokaznjavati, morali bismo početi s ministrom«. Našim optuženima zatim su izrečene blaže kazne. Takav, ljudski je bio Titov odnos prema ljudima.

Tito je imao neobičan smisao i za životinje. Voleo ih je gotovo koliko i ljude. Rado je prepričavao svoje doživljaje s njima. Poznata je priča koju je doživeo u partizanima sa svojim prvim psom, prvim nemačkim ovčarom. Ta životinja je dala svoj život da bi zaštitila

svog gospodara. Prilikom nekog vazdušnog napada verni čuvar je jednostavno legao na nj i svojim telom ga sačuvao od smrtonosnog udara.

Jednom je Tito pričao i vedriju priču o tom psu i o svom konju. Jahao je prilikom nekog povlačenja. Njegov ovčar je išao pored konja. Iznenada ga je obuzela ljubomora i počeo je da se zaleće u konja tako da ovaj više nije mogao dalje. Titu nije bilo preostalo ništa drugo nego da psa uzme preda se, na konja. Tu se pas smirio. Ali tada se pobunio konj i više nije hteo da se makne sve dok pas nije opet sišao, naravno ponovo uzbuđen, ljubomorani i napasan. Tito konačno nije imao drugog izbora nego siđe s konja i vodi u jednoj ruci njega, a u drugoj psa. Životinje su se smirile, ali Tito je morao da pešači.

Znali smo da se na Brionima jedna lavica sasvim mirno šeta po Maršalovoj radnoj sobi dok on tamo radi. Bili su prijatelji, ali taj odnos ipak nije mogao da traje suviše dugo. Znali smo i to da Tito, a on nam je o tome pričao, voli da se igra i bori s mladim leopardom, naravno u kožnim rukavicama i otpornom odelu. Pa ipak! Dobro se sećam jedne večeri kad smo s drugom Titom krenuli u njegovu rezidenciju na glavnom brionskom ostrvu. Na ulazu u hol dočekala nas je razdraganost sa svih strana: papagaji i kakadui, kojih je po kavezima u holu bilo bezbroj, a nekoliko njih je i slabodno letelo i skakutalo pod nogama, pozdravljali su nas uzvicima: »Došli su, došli su ljudi!« Tako su radosno uzvikivali kao da Tita ko zna kako dugo nisu videli. Ushitilo ih je njegovo razumevanje, radost i ljubav koju je osećao prema njima. Ukratko, na ljubav su životinje uzvraćale na svoj neposredno iskren način. A poznato je da su Brioni bili dom mnogim poklonjenim životinjama: medvedima, lavovima, leopardima, antilopama, kamilama, muflonima, lamama. Tito im je pružao ljubav i s radošću ju je primao od njih.

Tito je, dabome, bio krajnje dobronameran prema ljudima, kojima sad treba da se vratim. Nije znao za mržnju, fanatizam, niti osvetoljubivost. I na prijatelje i na neprijatelje je gledao s dobroćudnim rasuđivanjem i spontanom dobrotom.

Treba da pomenem još jedan nesporazum između Tita i mene, koji sam doživeo kao njegov gost na ostrvu Vangi. Sedeli smo u venjaku posle užine, u parovima: Tito sa suprugom, Krleža s Belom i ja sa ženom Nadom. U razgovoru sam pomenuo Predsedniku potpunu neupućenost naše dece u suštinu i istoriju hrišćanstva. Smatrao sam da kulturni čovek budućih pokolenja, uprkos našem negiranju crkvene i svake druge religioznosti, ipak treba da kao intelektualac poznaje hrišćanstvo. Poznati su nam, na primer, sadržaj i



istorija kapitalizma i imperijalizma, koji su, kao i hrišćanstvo, odigrali značajnu ulogu u razvoju evropskog društva, i svi to dobro znamo i učimo o tome. Tada svoju misao nisam izrekao baš tako kao što sada ovde, ali takav je bio njen smisao. Verovatno sam bio neodređen i nejasan jer se Tito uzbudio i moju misao odbio rečima koje dobro pamtim: »Ne, nikako, Hrišćanstvo je bila najveća nesreća koja je mogla zadesiti evropsko čovečanstvo«. Slagao sam se s njegovim ubeđenjem, pa ipak sam osetio da smo se našli na dva različita koloseka. Ućutao sam. Tito je brzo posle toga otišao iz venjaka do trambulina, skinuo ogrtač za kupanje i legao na kraj daske.

Pomenuo sam već da sam sve vreme posmatrao i proučavao tog neobičnog čoveka. Ovde sam skupio nekoliko živih scena koje sam zapamtio i pomoću kojih sam pokušao da nešto dublje proniknem u Titovu prirodu, toliko jednostavnu a u isto vreme toliko nedokučivu u svojoj sugestivnosti i svom uticaju na mase koje su u Titu opravdano i ubeđeno videle čoveka izuzetnih sposobnosti za odlučivanje i utvrđivanje zajedničkog puta naroda i zemlje, ukratko rođenog vladara, ako mogu da upotrebim taj istorijski pojam. Navodio sam ove scene po sećanju i bez nekog posebnog reda, jer mi se čini da kad je reč o čoveku Titovog formata to nije ni važno. Kakvim nam se pokaže u bilo kom trenutku, takav je tada i uvek.

U svojim značajnim i odgovornim spoljnopoličkim poslovima Tito je uvek pažljivo pratio sve što se značajnije dešavalo u domaćoj javnosti, pa i veće kulturne događaje. Četrnaest godina posle osnivanja Sterijinog pozorja, on se 1969, a zatim i 1970. godine, pojavio na Sterijinim igrama. Došao je na predstavu »Selo Sakule, a u Banatu«. Oba puta sam ga kao predsednik Pozorja pozdravio. Prilikom druge posete sam mu, u društvu nekih učesnika Sterijinog pozorja i vojvođanskih političara, objasnio zamisao i organizaciju Sterijinog pozorja. Istakao sam da je ta institucija otvorena za sva profesionalna pozorišta svih naših naroda i narodnosti, koji imaju sva prava da nastupe s izvornim delima svako na svom jeziku, a u isto vreme i sva prava da učestvuju u odlučivanju o svemu što se tiče rada i organizacije Pozorja. U forumima te institucije ima predstavnika svih kulturnih centara, on najbrojnijih do najmanjih, i to potpuno ravnopravno. Time je Sterijino pozorje možda najvernija realizacija Titovog gesla: bratstvo i jedinstvo, i to realizacija na veoma osetljivom i složenom terenu kulture. Tito me je pažljivo slušao, a zatim sasvim odlučno i jasno izjavio: »To je dobro, samo vi tako nastavite«. To priznanje je nama koji smo imali udela u Sterijinom pozorju bilo snažna podrška u nastojanjima da učvršćujemo i jačamo našu instituciju. Ali tek sedam godina kasnije odlučili smo da Predsednika Re-

publike zamolimo da napiše poslanicu za dan jugoslovenskog pozorišta. Primili smo je i svečano pročitali pre predstave na dan koji je posvećen pozorištu. Ubrzo posle toga zamilili smo ga i za pokroviteljstvo nad Sterijinim pozorjem. Oba pisma u kojima smo mu saopštili svoje želje pisao sam lično kao predsednik ustanove. Odgovoreno nam je da se Predsednik Republike prihvata pokroviteljstva za koje smo ga bili zamolili.

U aprilu 1977. godine Tito je kao naš pokrovitelj prisustvovao predstavi Marinkovićevog »Kiklopa«. Sterijino pozorje otvoreno je dan ili dva ranije, i to svečanom jubilarnom akademijom posvećenom 40. godišnjici Titovog rukovođenja Komunističkom partijom i 85. godišnjici njegovog rođenja. Održao sam svečan govor. U svom izlaganju sam ponovo ocenio značaj Titove ličnosti u poređenju s nekim istorijskim pojavama koje su bile presudne za sudbinu naroda. Posle predstave »Kiklopa« Titu u čast smo priredili večeru, na kojoj sam mu ponovo čestitao i zahvalio za njegov rad, ali i za pokroviteljstvo nad Sterijinim pozorjem. Bio je dobro raspoložen i u odgovoru je istakao značaj Pozorja i pozeleo mu nove uspehe i još veći razvoj. U živahnom razgovoru za stolom to veče sam primetio da mi se Tito počeo obraćati sa ti. Negde sam već pomenio da sam mu prilikom prvog susreta, u Jajcu, govorio ti, ali sam prešao na vi kad sam primetio da mi se on uporno tako obraća. Sada sam se našao pred pitanjem kako da prihvatim takav odnos. Da ga ne bih možda povredio, odlučio sam da mu odgovorim sa ti. Ispostavilo se da mu to nije bilo baš sasvim drago i opet je počeo da mi govori vi. Ali nakon izvesnog vremena vratio se na ti. Ja sam tada nastavio da mu odgovaram u drugom licu množine, dakle sa vi. Pa kako je ostao pri tom da mi govori ti, shvatio sam da mu to odgovara. On meni ti, a ja njemu vi. Tako sam se uvrstio među one njegove saradnike koji su se njemu obraćali sa vi, a on im je govorio ti. Poznavao sam nekoliko takvih. Međusobno obraćanje na ti koje mu nekako nije bilo po ukusu sačuvao je za svoje najuže i najstarije partijske drugove i saradnike. S Krležom je bio na ti.

Posle tih novosadskih susreta bio sam u Maršalovom društvu na dva njegova rođendana. Poslednji put je to bilo 1979. godine, na Brionima, gde sam uzgred mogao da ga pitam kako je. Odgovorio mi je prilično neraspoloženo: »Ah, boli me noga«. Već tada, pa i ranije, trajala je njegova bolest, koja će smrviti njegovu vitalnost i ugasiti mu energiju. Mislim da sam tada poslednji put govorio s njim.

Iako sam se trudio, u svim ovim opisanim susretima u svom istraživanju Titove ličnosti nisam stigao naročito daleko. Primetio



sam Titovu oštroumnju šaljivost, i to često; shvatio sam u isto vreme njegovu pomalo naivnu ličnu osetljivost i njegovu prirodnu radost zbog svoje fizičke čvrstine; jasan mi je postao njegov smisao za lično dostojanstvo, koji je bio toliko prirodan i zdravo ograničen na mirne dimenzije; iz toga je izvirala i njegova potreba za uzvraćanjem na pažnju ili usluge koje bi mu neko učinio; upoznao sam i njegovu velikodušnost zahvaljujući kojoj je drage volje opraštao svojim nekadašnjim protivnicima; uverio sam se u njegovu sposobnost da brzo i tačno ocenjuje neke stvari, pa i njegov nepogrešiv instinkt za raspoloženje masa. Pri tom sam bio svestan i njegove spontane zainteresovanosti za kulturu i potrebu za njom. O tome mi je naročito svedočio njegov odnos prema Krleži, ali i njegova želja da o istorijskom prelomu u odnosima sa staljinizmom lično razgovara s Otonom Župančičem. Sećam se i razgovora s Titom u sobi, gde je, iznad sofe na kojoj je sedeo, stajala čvrsta polica sa sabranim Volterovim delima. Pitao sam ga da li nekad čita. »Da,« odgovorio mi je. »Ponekad prelistavam njegove knjige«. Kada smo jednom drugom prilikom razgovarali o njegovom štitu ispričao mi je da poslednje dve noći gotovo nije spavao jer je čitao Svetininu knjigu »Zamke«, pri čemu je dodao da je doduše o borbama u Sloveniji primao izveštaje, ali da je pravu sliku o tome dobio tek iz te knjige.

Prve godine filmskog festivala u Puli bio sam predsednik žirija. Na Brionima, gde sam tada bio na odmoru i vraćao se svake noći, pred kraj festivala Tito me je pitao koji film će po mom mišljenju dobiti nagradu. Voleo je film i to ga je interesovalo, ali nije hteo da utiče, zato je samo pitao. Obradovao se kad sam mu rekao da će nagradu dobiti film »H 8«... i odgovorio mi je da i on tako misli.

Poznato je da je Tito u zatvoru učio engleski. Takođe je iskorišćavao svaku mogućnost da uči klavir. Njegov smisao za kulturu i njen značaj gotovo uvek me je ispunjavao posebnim poverenjem u tog neobičnog čoveka. Pomenuo sam njegovo mišljenje o sudobnosnosti hrišćanstva za evropsku civilizaciju i njen intelektualni razvoj. Tu misao sam pre njegove izjave pročitao kod Ivana Cankara, koji je to gotovo doslovno tako napisao u vezi sa sudbinom slovenačkog nacionalnog bića.

Od svih Titovih izjava najdublji utisak je na mene ostavila njegova trezvena i skromna ocena sopstvenih istorijskih zasluga. Tako može da ocenjuje sebe samo doista sasvim slobodan, neličan i velik čovek. Povrh svega pomenutog moram da istaknem i Titovu neustrašivu, hrabru prirodu, koju je pokazivao sve vreme svog burnog, riskantnog i velikog života. Jugoslavija mu je priznala samo tro-

struki naziv narodnog heroja, i to za njegove najveće rizike: za njegovu hrabrost za vreme krvavog terora u staroj Jugoslaviji, za njegovu smelost koju je kao vrhovni komandant oslobodilačke vojske pokazao toliko mnogo puta i za njegov junački otpor Staljinovoj diktaturi, zbog kojeg je otpora stekao simpatije i divljenje celog sveta. Sve te osobine kojima se odlikovao i među koje treba ubrojiti i njegov odnos prema životinjama i njihov prema njemu, mnogo nam, doduše, govore o njegovoj ličnosti, ali nam ne objašnjavaju do kraja njegovu snažnu privlačnost kojom je očaravao mase celoga sveta, što se jasno videlo prilikom njegovih poseta stranim zemljama Evrope i širom sveta.

U Indiji sam jednom doživeo karakterističnu stvar. Dovezli smo se kolima jugoslovenske konzularne registracije na mali trg u Bombaju, gde smo nameravali da se duže zadržimo. Zaustavili smo se i izašli, a meni je prišao neki osakaćen čovek i pitao me: »Tito?« — želeći da pita jesam li Titov čovek. Potvrdio sam, a njemu su zasjale oči. Rekao mi je da je glava bezprizornih s ovog trga i svi moraju da ga slušaju. »Pošto si Titov, budi bez brige. Tvojim kolima se ništa neće desiti«. Sličnu »protekciju« je uživala i naša kulturna delegacija na povratku iz Kine na italijanskom brodu »Azija«, kojim smo putovali iz Hongkonga u Đenovu. Opet kao Titovi ljudi. Mogao bih da navedem bezbroj takvih primera. Tito je fascinirao i svet koji je o njemu samo čuo ili čitao. U čemu je bila njegova magijska privlačnost? Pitanje koje sam često uzalud sebi postavljao i uzalud ga i danas postavljam.